

Venemaa uusimperiaalsed mustrid suhetes naaberriikidega 2008–2016¹

VILJAR VEEBEL
Eesti Välispoliitika Instituudi
vanemuurija

Meil on põhjust analüüsida, kus ja kuidas võiks Venemaa tekitada soodsad tingimused järgmise sõltuvuspartnerluse ja poliitilise kontrolli saavutamiseks ning kuivõrd see puudutaks Eestit.

Komplitseeruv julgeolekuolukord ja jõudude tasakaalu kasvav proovilepanek Ida-Euroopas ning Lähis-Idas annavad varasemast enam põhjust analüüsida, millised on globaalset julgeolekut mõjutavate suurriikide käitumismustrid ning millal ja millisel kujul on prognoositav uute konfliktikollete teke. Ühelt poolt annavad sellised uuringud panuse teoreetiliste mudelite arengusse riikidevaheliste suhete ning omavahelise sõltuvuse mõistmisel. Teisest küljest on neil uuringuil selge praktiline väärtus – tunda varases konfliktifaasis ära olukordi, kus mõni riik teeb ettevalmistusi võimalikuks

¹ Artikkel on ilmunud *online*-väljaandena Eesti Välispoliitika Instituudi kodulehel.

hübriidagressiooniks, ning võimaluse korral neid ambitsioone ennetada.

Meid huvitab see teema eelkõige potentsiaalse Venemaa ohu ja vajaliku ennetava tegevuse tõttu ning viimasel kümnendil jagub selleks ka piisavalt uurimismaterjali. Rahvusvaheline kogukond on selgelt teadvustanud Venemaa rolli konfliktide algatamisel ja eskaleerumisel nii 2008. aastal Gruusias kui ka alates 2013. aastast Ukrainas. Samas on jäänud suurema tähelepanuta asjaolu, et Venemaa alustas konflikti tekkeks soodsate tingimuste loomist mõlemal juhul juba kümnekond aastat varem. Kui Gruusias kulmineerus kahe riigi vastasseis 2008. aasta augustis sõjalise kokkupõrkega, alustas Venemaa Gruusia majanduslikku ja poliitilist survestamist juba 2000. aastate alguses. Naaberriigi destabiliseerimiseks kasutati nii poliitilisi, majanduslikke kui ka sõjalisi meetmeid. Eeldatakse, et esmane otsus sõjaliseks sekkumiseks Gruusias tehti Venemaal juba kolm aastat enne sõjategevuse algust (Laaneots 2014). Ka Ukraina suhtes kasutas Venemaa poliitilist ja majanduslikku survestamist juba enne Krimmi annekteerimist ja konflikti puhkemist Ida-Ukrainas. Näiteks üritas Venemaa 2004. aasta presidendivalimistel valdavalt finantseeringute toel võimule aidata Viktor Janukovitšit, kindlustamaks Venemaa positsioone ja huve Ukrainas.

Valimistele järgnenud aastatel kruvis Venemaa ja Ukraina vahelistes suhetes pingeid nn gaasitüli ning Musta mere laevastiku Ukrainas baseerumise küsimus. Mõlemad näited toovad ilmekalt esile selle, et Venemaa valib oma vastaseid teadlikult ning planeerib sõltuvus- ja heidutusstrateegiaid pikka aega. Gruusia ja Ukraina puhul on tehtud valikud toonud Venemaale ka edu – mõlemas riigis on Venemaal õnnestunud hoida külmutatud konflikte ning takistada riikide püüdlusi liituda Euroopa Liidu ja NATOga.

Eelneva valguses on põhjust analüüsida Venemaa uusimperiaalsele käitumismustrile tuginedes, kus ja milliste meetoditega võiks Venemaa tekitada soodsad tingimused järgmise sõltuvuspartnerluse arendamiseks ja sellele järgneva poliitilise kontrolli saavutamiseks ning kuivõrd see puudutaks Eestit.

Teoreetiliselt on analüüsi aluseks nn uusimperiaalne käsitlus, positiivse tingimuslikkuse teooria ja sõltuvusmudel. Kõik kolm teoreetilist lähenemist selgitavad eri vaatenurkadest seda, kuidas süsteemse lähenemisega riikidevahelistele suhetele on võimalik kujundada olukord, et ühe riigi jaoks muutub ratsionaalseks enda allutamise teise riigi tahte. Sellest põhimõttest lähtub ka käesoleva analüüsi keskne tees: sõltumata Venemaa käitumisest (mida autor eeldab olevat endiselt proaktiivne ja ründaval realismil põhinev) saavad nn uue agressiooni võimalikud sihtriigid süsteemse tegevuse korral ära hoida sattumise

**Sõltumata Venemaa
käitumisest saavad
agressiooni sihtriigid
kavakindlalt tegutsedes
hoida ära sattumise
majanduslikku sõltuvusse
Venemaast.**

Venemaast majanduslikku sõltuvusse, mis pikemas vaates võtaks Venemaalt võimaluse poliitilise ebastabiilsuse tekitamiseks naaberriikides. Lisaks annab artikkel soovitusi, kas ja millisel viisil saaks Venemaa „huviorbiiti” sattunud riik keset sõltuvuse ja konflikti „küpsetamist” sellest protsessist väljuda. Üldises plaanis puudutavad Venemaa praegused ambitsioonid, huvid ning tõenäoliselt ka juba väljaarendamisel olevad sõltuvusmudelid eelkõige Gruusiat, Ukrainat, Moldovat, Armeeniat, Valgevenet ja Kasahstani, ning neid riike artiklis vaadeldaksegi.

TEADUSLIKUD MUDELID VENEMAA SUHETEST NAABRITEGA.

Vaadeldavatest teooriatest tugineb esimene, uusimperiaalne mudel traditsioonilise imperialismi käsitlusele, mida on akadeemilistes ringkondades edasi arendatud kahe ulatuslikuma lainena. 1960.–1970. aastatel tõlgendasid poliitikateadlased imperialismi eeskätt kui pahelist, ajalukku kuuluvat nähtust. Selle perioodi tuntuimateks autoriteks on John A. Hobson (*Imperialism: A study*, 1965), Johan Galtung (*A structural theory of imperialism*, 1971), Paul A. Baran (*The political economy of neo-colonialism*, 1975) ja Harry Magdoff (*Imperialism: Form the colonial age to the present: Essays*, 1978). Seevastu XXI sajandi algus tõi kaasa mõningase hoiaku muutuse ning nn uusimperialismis hakati nägema sobilikku mudelit riikidevahelisteks efektiivseteks mõjutussuheteks sõjalist jõudu kasutamata. Tuntuimateks autoriteks on nimetatud perioodil Jan Zielonka (*Europe as empire: The nature of the enlarged European Union*, 2006), Robert Cooper (*The breaking of nations: Chaos and order in the twenty-first century*, 2003), Immanuel Wallerstein (*European universalism: The rhetoric of power*, 2006 ja *The modern world-system*, 2011) ning Robert Kagan (*The return of history and the end of dreams*, 2008).

Uusimperiaalne mudel vaatleb kahte riiki – kehtestajat ja ohverriiki – ning eeldab, et ohverriigi „vastupanutahet” saab

murda majandusliku ja sotsiaalse mõjutamisega, mille tulemusena on viimase seisukohast ratsionaalne allutada end kehtestaja tahtele. Legitiimsuse huvides on selles mudelis teise riigi allutamiseks mõistlik tarvitada võimalikult vähe vägivalda ja sõjalist jõudu. Teooria tugineb nn mittekooperatiivsele (ingl *non-cooperative*) käitumisloogikale, kus ohverriik, tehes igal hetkel justkui ratsionaalse otsuse, viib end lõpptulemusena seisu, kus ta on võimetu/tahtetu kehtestajale vastu astuma. Täpsemalt on mudel üles ehitatud selliselt, et perifeerse ohverriigi jaoks aina süvenevad majanduslikud või sotsiaalsed suhted mitte ainult ei näi kuni tsükli lõppfaasini ohverriigile kasulikud, vaid on seda ka tegelikkuses võrreldes teiste alternatiividega. Näiteks pakub kehtestaja ohverriigile soodsaid või eksklusiivseid kaubandustehinguid, dumpinghindadega ressursse, soodsaid laene vms. Soodsate tingimuste eesmärk on desarmeerida ja naeruvääristada skeptikuid, kes on imperiaalse partnerluse vastu. Isegi kui ajapikku kehtestaja poolt ohverriigile pakutud eelised kahanevad, hoiab esimene neid ikkagi sellisel tasemel, et sihtriigil pole ratsionaalne hakata otsima alternatiive, arvestades ümberorienteerumisega kaasnevat kulusid. Kokkuvõttes luuakse koos soodsa partnerluse süvenemisega ohverriigi seisukohast aina kõrgenev lävend imperiaalse iseloomuga suhtest väljumiseks. Kui kehtestaja ei tee planeerimisel vigu ning algtingimused on soodsad (s.o kui kehtestaja suudab luua olukorra, kus ohverriik üksi ei leia ühiskondlikult talutavat alternatiivi kehtestaja pakutavale, või kui kehtestaja on juba transiidifirmade, investeringute või mõne muu kanali kaudu majanduslikult ohverriiki sisse imbinud, tekitades niiviisi endale kohapealse lobigrupi), ei peaks ohverriigil ideaalis olema võimalust ratsionaalseid otsuseid tehes allutavast tsüklist välja murda.

Uusimperiaalse mudeli rakendamisel kaasneb sõltuvuse tekitamisega

ohverriigile surve suveräänsuse ühepoolseks jagamiseks, mis tagaks soodsate suhete jätkumise. Ehkki kokkulepitud reeglid on vastastikused, jätab kehtestaja sõltumata formaalsest õiguslikust võrdsusest endale õiguse mistahes hetkel soodustuste osutamisest taganeda, samas kui ohverriigil puudub enamasti võimekus kehtestajariiki survestada või imperiaalsest suhtest lahkuda. Samal ajal jätkab kehtestaja formaalselt ohverriigi suveräänsuse austamist ning õigusliku korrektsuse raames sihtriigi suveräänsuse „vabatahtlik” loovutamine fikseeritakse ning seda esitletakse avalikkusele kui vastastikuse koostöö ja partnerluse uut faasi. Oluline aspekt selles mudelis on selge vabatahtlikkus, mille abil domineeriv imperiaalne suhe legitimeeritakse (osa voluntarismist tuleb muidugi ka asjaolust, et perifeerial puuduvad sageli muud alternatiivid). Sellest vaatenurgast on uusimperialistlikku mudelit või täpsemalt ohverriiki keeruline kritiseerida, kuna suurema osa vältel oma nn elukaarest on selline suhe ohverriigile kasulik. Tsükli lõppfaasis on ohverriigil aga juba liiga hilja midagi ette võtta.

Ohverriigile luuakse imperiaalsetest suhetest väljumiseks soodsa partnerlusega aina kõrgenev lävend.

Teise teoreetilise vaatenurga Venemaa ning tema naaberriikide vaheliste suhete ning nende tulevikuväljavaadete analüüsimisel pakub positiivse tingimuslikkuse mudel (*positive conditionality*), mida on nimetatud ka piitsa ja prääniku meetodiks. Selle lähenemise kohaselt võivad riiki ajendada teatud tingimusi täitma vastavalt kas positiivsed (preemia) või negatiivsed motivaatorid (karistus), mida tuleb süsteemselt rakendada ja arendada. Positiivse tingimuslikkuse autorite osas vääriivad

märkimist näiteks Tony Killick (*Aid and the political economy of policy change*, 1998), Karen E. Smith (*The evolution and application of EU membership conditionality*, 2003), Elena Fierro (*European Union's approach to human rights conditionality in practice*, 2003).

Positiivne tingimuslikkus lähtub eeldusest, et preemia loob kumulatiivset edu: tingimuslikkuse kaudu teisele riigile pealesunnitud muutustega kaasneb poliitilise toetuse suurenemine, mis omakorda loob eelduse muutuste jätkumiseks. Positiivse tingimuslikkuse kasutamise soovitakse saavutada suuremat sotsiaalset, majanduslikku või poliitilist mõjujõudu sihtriigi üle, et ta astuks samme doonorriigi soovitud suunas. Sellise lähenemise kasutamine võimaldab vältida kulukamaid ja ohtlikumaid meetodeid (Fierro 2003). Nii nagu uusimperiaalse teooria puhul, põhineb ka positiivne tingimuslikkus vabatahtlikkuse ja oodataval vastastikusel kasul, mis rahuldab suhte mõlemad pooli. Selles valguses on positiivne tingimuslikkus oma olemuselt uusimperiaalse mudeli eduka rakendamise tehniline vahend.

Eelnimetatud käsitlusi täiendab vastastikuse sõltuvuse teooria, mis analüüsib põhimõttelisi valikuid riigi sõltumatuse ja sõltuvuse vahel rahvusvaheliste suhete süsteemis. Kui riik otsustab partnerlussuheteid vältida, säilitab ta oma suveräänsuse ning vähendab seeläbi võimalust sattuda teise riigi mõjusfääri või surve alla. Samas muudab see riigi teatud riskidele vastuvõtlikumaks, kuna isoleeritud riikide suutlikkus šokke maandada ja spekulatiivsetele rünnakutele vastu seista on väiksem. Kui aga riik eelistab ulatuslikke partnerlussuheteid ja rahvusvahelist koostööd, võib see küll luua head kasvuväljavaated ning aidata maandada šokke, kuid lõplik tulem sõltub ikkagi sellest, kas riik on partnerlussuhetes poliitikakujundaja ja -mõjutaja (*policy maker*) või poliitika ülevõtja (*policy taker*). Väikeriigid kalduvad rahvusvahelistes suhetes olema pigem poliitika ülevõtjad, ilma olulise võimaluseta poliitikale

vastu seista või teiste tehtud otsuseid tagasi lükata (Cooper 2003).

SENISED UURINGUD VENEMAA JA TEMA LÄHINAABRITE SUHETEST.

Erialakirjanduses on arutletud uusimperiaalsete suhete üle eeskätt ajalooliselt traditsiooniliste impeeriumite (Ühendkuningriik, Prantsusmaa, Hispaania, Portugal jne) ning nende endiste, distantsilt kaugemal asuvate asumaade vahel. Venemaad neis arutlustes reeglina käsitletud ei ole, kuivõrd Venemaa huvi on suunatud pigem piiriäärsete naabrite vastu. Samas on viimasel aastakümnel tehtud rohkelt uuringuid, mis analüüsivad endise Nõukogude Liidu liiduvabariikide julgeolekupoliitilisi valikuid ja mitmetasandilisi suhteid Venemaaga. Näiteks võib siinkohal tuua Ceslav Ciobanu (*Frozen and forgotten conflicts in Post-Soviet states*, 2004), Andrei P. Tsygankovi (*Modern at last? Variety of weak states in the Post-Soviet world*, 2007), Svante E. Cornellii (*Small nations and great powers. A study of ethno-political conflict in the Caucasus*, 2001), Adam Eberhardti ja Lukasz Kulesa (*Security challenges of Ukraine and Moldova: The EU perception*, 2008), Laura Kirvelyte (*Moldova's security strategy: The problem of permanent neutrality*, 2009) ja Edward A. D. Schatzi (*Framing strategies and non-conflict in multi-ethnic Kazakhstan*, 2007) uurimused. Need tööd on kesken- dunud ühele või paarile juhtumile, mitte aga otsinud laiemat mustrit. Nii on uurimustes viidatud, et taasiseseisvunud endiste liiduvabariikide puhul on tegemist arenevate, nõrkade ühiskondadega, kus eksisteerivad külmutatud konfliktid (Gruusia, Armeenia, Aserbaidžaan) või tuleb silmitsi seista multietniliste konfliktidega (Kasahstan) ning mõne riigi puhul ei ole neutraalsusele suunatud poliitika aidanud tagada riigi julgeolekut (Moldova). Riigispetsiifilisuse tõttu ei saa uuringute tulemusi siiski üldistada, mis aga oleks vajalik Venemaa uusimperialistlike kavatsuste selgitamisel.

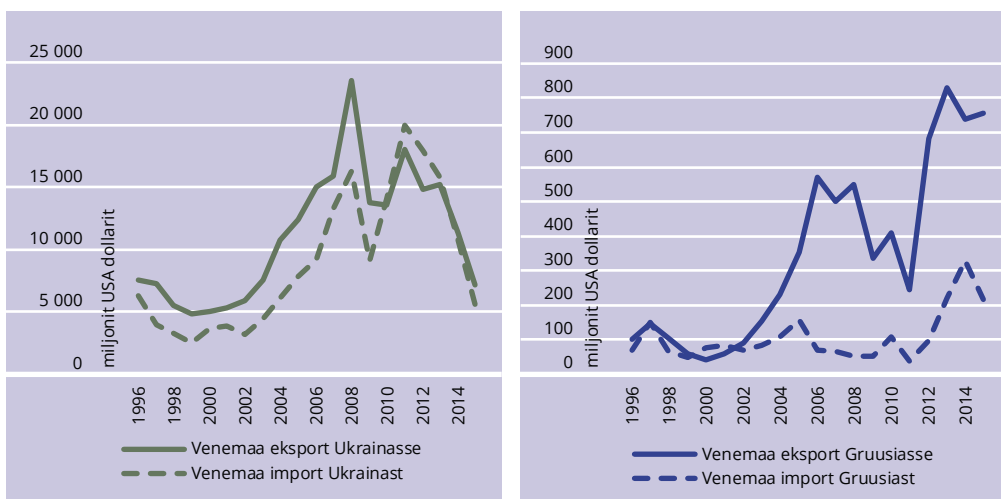
**KUS VÕIKSID „KÜPSEDA”
JÄRGMISED VENEMAA ALGATATUD
VÕI TOETATUD KONFLIKTIID?
Majanduslikud kriteeriumid.**

Eelnevate teoreetiliste seisukohtade ja viimaste aastate konfliktide valguses on igati alust uurida, kas Venemaa suhted lähinaabritega on oma olemuselt uusimperiaalse loomuga, ehk kas võib täheldada Venemaa tahet ja süsteemseid vahendeid oma partnereid majanduslikult ja sotsiaalselt mõjutada, vähendamaks nende soovi konflikti korral Venemaa tahetele vastu seista. Küsimus on seda intrigeerivam, et Venemaa poliitikute arvates pole julgeolekuolukorra pingestumises süüdi mitte nemad, vaid lääneriikide „retooriline ja agressiivne russofoobia”, mis sai alguse juba enne Ukraina sündmusi.

Analüüsides Venemaa kaubavahetust Gruusia ja Ukrainaga ilmneb, et enne konfliktide puhkemist (Gruusias 2008. a ning Ukrainas alates 2013. a) kasvasid vastastikuse kaubavahetuse mahud silmapaistvalt kiiresti ning konflikti alguses järgnes kaubavahetuse mahtude kiire langus nii Ukrainas kui ka Gruusias (vt joonis 1). Eriti märgatav oli see Ukraina

Venemaa poliitikud arvavad, et julgeolekuolukorra pingestumises pole süüdi nemad, vaid lääneriikide „retooriline ja agressiivne russofoobia”.

puhul, kus hoolimata varasemast üldisest majandussurutisest oli kaubavahetus Venemaaga kuni konfliktifaasini tõusuteel, kuid pärast seda langes lühiajaliselt järsult, tekitades ekspordituludes ja riigieelarves vaakumefekti. Samas tuleb tõdeda, et hoolimata riikidevahelisest konfliktist on Venemaa jätkuvalt Ukraina jaoks suurim individuaalne kaubanduspartner. Ukrainal on vaieldamatult keeruline Venemaa mõjusfäärist eemalduda, sest Ukraina sõltub märkimisväärselt Venemaa enda või Venemaa kaudu toimuvatest energiatarnetest ning on olnud lisaks raskustes oma toodetele uute turgude leidmisega

JOONIS 1. Venemaa kaubavahetuse mahtude dünaamika suhetes Ukraina ja Gruusiaga aastatel 1996–2015 (miljonites USA dollarites) 2015. aastal

Allikas: WITS, World Integrated Trade Solution (2016)

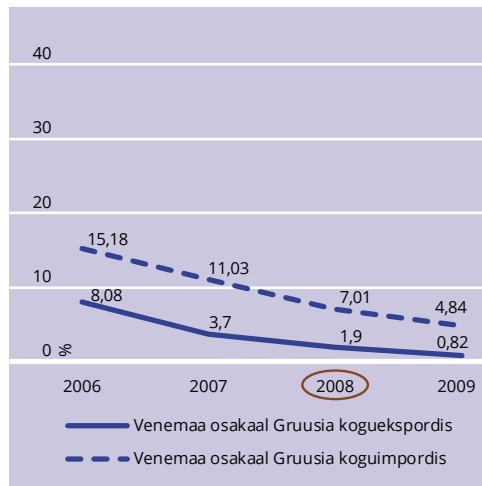
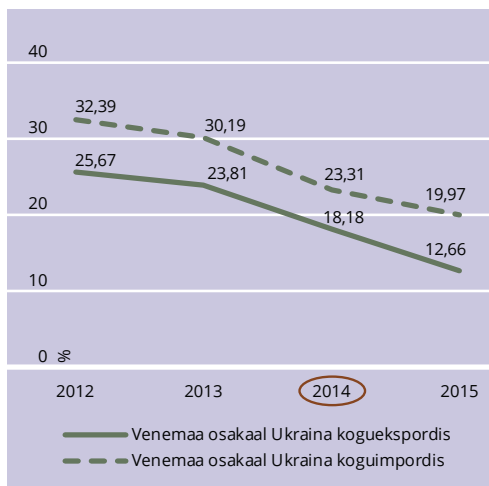
(Szeptucki 2008). Järeldused muudab veelgi olulisemaks asjaolu, et Venemaa tegi enne konflikti puhkemist Ukrainasse ulatuslikke investeringuid nii Venemaa enda ettevõtete kui ka Küprosel, Hollandis ja Briti Neitsisaartel registreeritud Vene ettevõtete kaudu (Blyakha 2009), mida kriisi süvenedes naaberriigi majanduslikuks ja poliitiliseks survestamiseks edukalt ära kasutati. Sõjalise vastuseisuga samaaegselt vähenesid 2014. aasta esimesel poolel Venemaa investeringud Ukrainasse pea kolmandiku võrra ning sellele lisandus Briti Neitsisaartel ja Küprosel registreeritud Venemaa *offshore*-firmade investeringute väljavool Ukrainast.

Veelgi süsteemsemalt avaldus selline tegutsemismudel Vene-Gruusia konfliktis, mille puhul alustas Venemaa Gruusiale surve avaldamist juba 2000. aastate alguses. Naaberriigi destabiliseerimiseks kasutati nii poliitilisi, majanduslikke kui ka sõjalisi meetmeid, alates Venemaa kodakondsusseaduse muutmisest ja Gruusia-vastastest majandussanktsioonidest, separatistlike jõudude igakülgse toetamise ja Venemaa sõjaväebaaside Gruusiast väljaviimisega venitamiseni. Tagasilööki vastastikustes majandussuhetes ilmnas alates 2006. aastast, mil pärast seda, kui Venemaa keelustas Gruusia peamiste eksporditavate, veini ja mineraalide sisseveo, vähenesid ka vastastikuse kaubavahetuse mahud (vt joonis 1). Pärast konflikti lõppemist võttis kaubavahetuse mahtude taastumine aega 5–6 aastat ning viimastel aastatel on Venemaa kaubavahetus Gruusiaga mahtude mõttes viimase kahe kümnendi kõige ulatuslikum. Kuivõrd vastastikuseid kaubandustingimusi dikteerib Venemaa, siis võib viimast arengut uusimperiaalse käsitluse valguses tõlgendada kui Gruusia ja Venemaa vahelise kaubavahetuse soodustamist Gruusia majandusliku sõltuvuse taaskordse suurendamise eesmärgil, mis loob praktikas soodsa võimaluse Gruusia poliitiliseks mõjutamiseks.

Venemaa valmisolekule kasutada naaberriigiga toimuvaid tihedaid majandussuhteid mõjutusvahendina annab motivatsiooni ja mõju juurde kaubandussuhetes valitsev asümmeetria. Samal ajal kui Venemaa oli enne konflikte nii Ukraina kui ka Gruusia jaoks oluline kaubanduspartner (vt joonis 2a), oli nimetatud riikide endi osatähtsus Venemaa kaubanduspartnerite seas palju väiksem (vt joonis 2b). Samuti on oluline, et kriisi vältel vähenes Ukraina ja Gruusia osatähtsus Venemaa kaubanduspartnerite hulgas märkimisväärselt, samas kui Venemaa enda kaubapartnerite hulgas see olulisi muutusi esile ei kutsunud. Kui võrrelda Venemaa osatähtsust uuringusse kaasatud riikide kaubanduspartnerite seas, on selles valguses riskantses olukorras Valgevene ja Armeenia, mis sõltuvad ekspordi- ja eelarvetuludes suurel määral Vene turust (joonis 3a). Veelgi enam, suure sõltuvusega Venemaa turust kaasnevaid riske võimendab asjaolu, et Valgevene ja Armeenia kaubandussuhted Venemaaga on sarnaselt Ukrainaga asümmeetrilised (joonis 3b). Ehk teisisõnu, nende riikide jaoks on Venemaa keskse tähtsusega eksporditur (12% Moldova, 15% Armeenia ja 38% Valgevene puhul), sellal kui nende riikide osakaal Venemaa ekspordis on kergesti kompenseeritav (0,09% Moldova, 0,15% Armeenia ja 3,6% Valgevene puhul). Impordi puhul esinevad samad proportsioonid: Venemaa roll koguimpordis on Moldova puhul 13 protsenti, Armeenia puhul 30 protsenti ja Valgevene puhul 55 protsenti, sellal kui nende riikide roll Venemaa koguimpordis on vaid 0,1 protsenti; 0,1 protsenti ja 4,3 protsenti. Kasahstani puhul on Venemaa osakaal märgatav eeskätt riigi koguimpordis (34%), mis võimaliku surveallikana ei paku Venemaale nii palju võimalusi, kui seda teeb ekspordituru potentsiaalne sulgemine (Venemaa osatähtsus 9,9%).

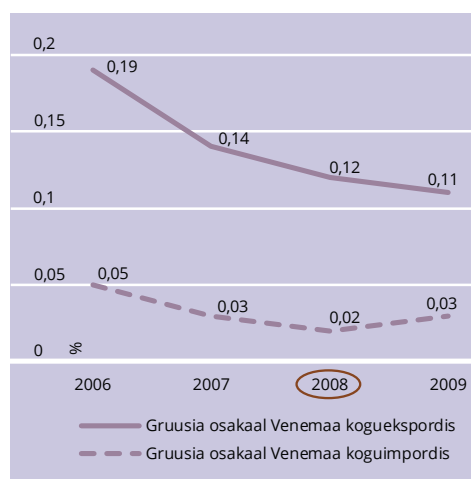
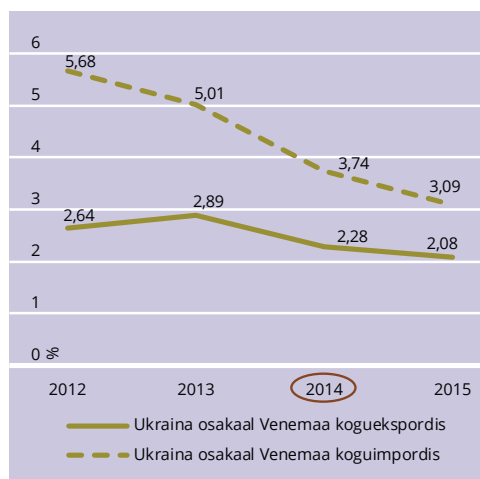
Elkirjeldatud arengud viitavad sellele, et Venemaa oli ja on ka praegu majandussuhetes Ukraina ja Gruusiaga tuntaval jõupositsioonil. Hoolimata kaubavahetuse

Poliitiline mõte

JOONIS 2a. Venemaa osakaal Ukraina ja Gruusiaga toimuvas kaubavahetuses enne konfliktide puhkemist ning selle järel, %

Allikas: WITS, World Integrated Trade Solution (2016)

JOONIS 2b. Ukraina ja Gruusiaga toimuva kaubavahetuse osakaal Venemaa kaubavahetuses enne konfliktide puhkemist ning selle järel, %

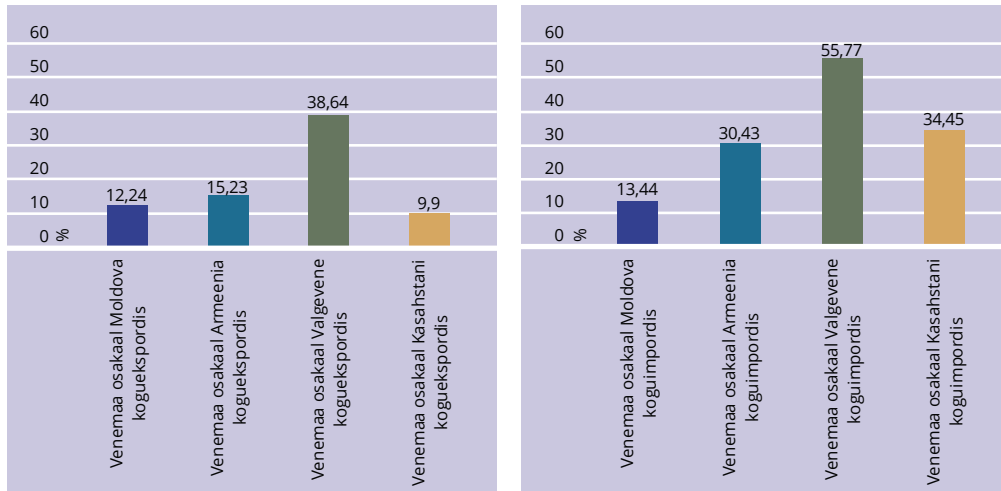
Allikas: WITS, World Integrated Trade Solution (2016)

mahtude mõningasest langusest konfliktide tagajärjel on Venemaa jätkuvalt oluline kaubanduspartner Ukrainale ja Gruusiale, kuid mitte vastupidi. Seega ei põhjustaks võimalikud muutused vastastikutest kaubandussuhetes, sh kaubandussuhete piiramine Venemaale nii tõiseid tagajärgi kui Ukrainale ja Gruusiale. Venemaal on endiselt olemas hoovad tekitamiseks neis riikides kaubanduse ootamatu

piiramise abil eelarvelisi ja sotsiaalseid pingeid.

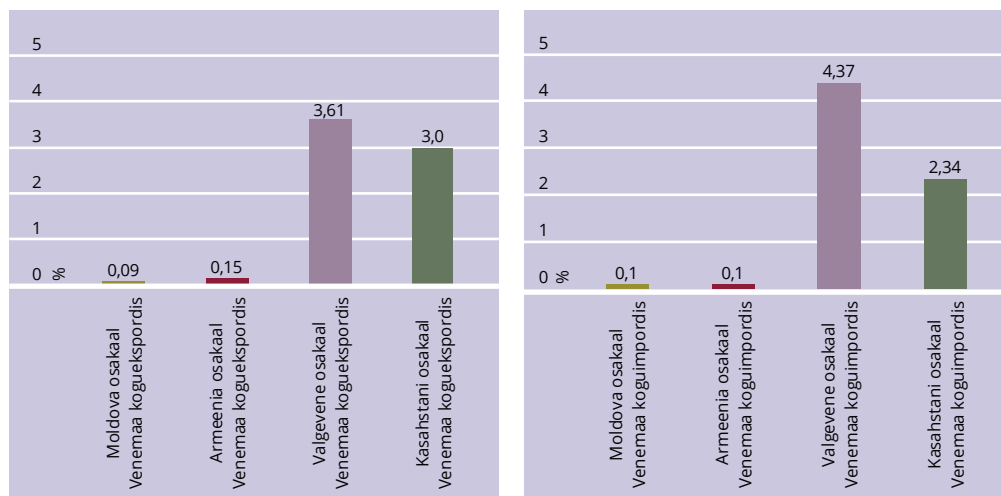
Analüüsides Venemaa ja tema lähinaabrite majandussuhteid, saab Venemaa käitumises eristada kahte erinevat mustrit, tulenevalt naaberriikide majanduse mastaabist ja võimekusest (vt joonis 4 ja joonis 5). Esimest käitumismustrit kasutab Venemaa nende lähinaabrite suhtes, kelle puhul tal on sedavõrd suur ressursiline

JOONIS 3a. Venemaa osakaal Moldova, Armeenia, Valgevene ja Kasahstani kaubavahetuses nende riikide koguekspordis ja koguimpordis 2015. aastal, %

Allikas: WITS, World Integrated Trade Solution (2016)

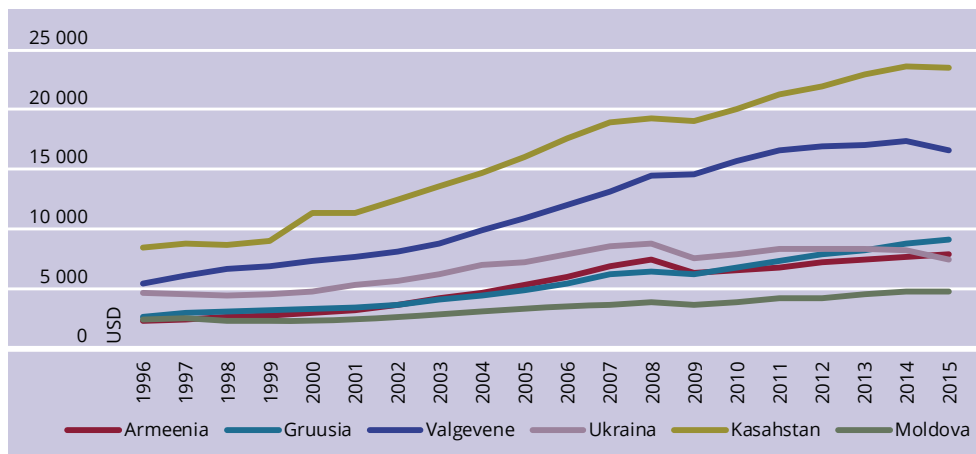
JOONIS 3b. Moldova, Armeenia, Valgevene ja Kasahstani kaubavahetuse osakaal Venemaa koguekspordis ja koguimpordis 2015. aastal, %

Allikas: WITS, World Integrated Trade Solution (2016)

ülekaal, et ta võib kasutada majandussuheteid poliitiliste eesmärkide saavutamiseks, kujunegu see kui kulukaks tahes. Siia gruppi võib liigitada eelnevalt käsitletud Gruusia kogemuse, mis on tulevikuvaates oluline eeskätt Moldovaga ja Armeeniaga toimuvate suhete mõtestamisel ja prognoosimisel. Teise rühma kuuluvad riigid,

kelle puhul Venemaal küll on ressursiline ülekaal, aga teise poole majanduslik suurus või olulisus Venemaale on sedavõrd suur, et kulukad või valesti valitud meetmed võivad anda tuntava tagasilöögi ka Venemaale endale. Siia gruppi kuuluvad Ukraina, Kasahstan ja teatud määral ka Valgevene. Seega vaadeldakse Venemaa

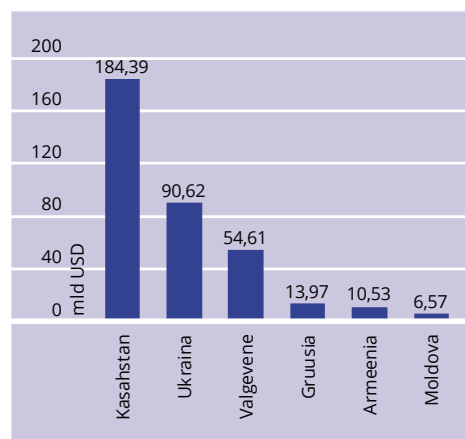

JOONIS 4. Kasahstani, Ukraina, Valgevene, Gruusia, Armeenia ja Moldova sisemajanduse kogutoodang inimese kohta ostujõu pariteedi (PPP) alusel aastatel 1996–2015, USD
Allikas: Trading Economics

majanduslikke sekkumismustreid järgnevalt suuresti kahel teljel: Gruusia-Armeenia-Moldova suunal ning Ukraina-Kasahstani-Valgevene suunal.

Senise kogemuse ehk Ukraina ja Gruusia näite puhul ilmneb, et Venemaa valis survestamiseks endistest Nõukogude Liidu vabariikidest välja mitte suhteliselt jõukamad riigid (Valgevene ja Kasahstani), vaid nendest suhteliselt võetuna oluliselt vaesemad Ukraina ja Gruusia (joonis 4). Samas tuleb mainida, et absoluutnäitajates on Ukraina majanduslikult suurem kui enamik teisi vaatlusaluseid riike (joonis 5). Võrdluseks, Venemaa SKP elaniku kohta ostujõu pariteedi alusel oli 2015. aastal veidi alla 24 000 USA dollari, mis on samas suurusjärgus Kasahstaniga. Seega omas Venemaa Ukrainat destabiliseerides võrreldes Ukraina endaga põhimõtteliselt ressursilist ülekaalu, mis võimaldas Venemaal kasutada muuhulgas majandussuhteid poliitiliste eesmärkide saavutamiseks, sõltumata sellega kaasnevatest kuludest. Eeldades, et võimalike tulevaste konfliktide algatamisel soovib Venemaa oma ressursilist eeliseisundit säilitada, on uute konfliktide „küpsetamine” majanduslikus võtmes tõenäolisem pigem Armeenias ja Moldovas kui Kasahstanis ja Valgevenes.

Antud riikide sõltuvustsüklist väljumise eelduseks on aga SKT taseme kasv ja samaaegne kaubanduspartnerite järkjärguline mitmekesistamine. Eemaldumiskatse käigus oodatav Venemaa sõjaline surve on sõjaväe väljaõppetsükli tõttu kõige kõrgem juunist septembrini, kuid Armeenia, Gruusia ja Moldova survestamiseks jagub vägesid ka muudel perioodidel.

JOONIS 5. Kasahstani, Ukraina, Valgevene, Gruusia, Armeenia ja Moldova sisemajanduse kogutoodang 2015. aastal (mld USD; võrdluseks: Venemaa SKP 2015. a oli 1330 mld USD)

Allikas: Trading Economics

Etnilised kriteeriumid. Alates 2000. aastate algusest rõhutatakse Venemaa strateegiadokumentides üha enam välisriikides (ehk Venemaa retoorikat kasutades „lähivälismaal“) elavate venemaalaste õiguste kaitse vajadust. Sellel eesmärgil Venemaa relvajõudude kasutamine ka väljaspool Venemaa territooriumit sisaldub juba 2010. aasta sõjalises doktriinis ning seda on korratud hilisemates strateegiadokumentides. Seejuures muutub Venemaa oma eesmärkides ja retoorikas aja jooksul üha intensiivsemaks, rääkides mitte enam vajadusest kaitsta venemaalaste huve, vaid kohustusest kaasmaalaste ees seda teha. Arvestades asjaolu, millise intensiivsusega kasutab Venemaa rahvusvahelisel areenil nn kaasmaalaste ja kodanike õiguste kaitse argumenti, tuleks võimalike tulevaste ohverriikide analüüsimisel majanduslike tegurite kõrval vaadelda lisaks nende riikide etnilist kooslust ja tausta. Selle aspekti olulisust kinnitavad ka Gruusia ja Ukraina kogemus, kus mõlemal juhul põhjendas Venemaa konflikti sekkumist just kohustusega kaitsta kaasmaalaste huve. On igati põhjust eeldada, et sama taktikat kaaluks

***Venemaa tegevus muutub
üha intensiivsemaks,
rääkides mitte enam
vajadusest kaitsta
kaasmaalaste huve,
vaid kohustusest
seda teha.***

Venemaa ka siis, kui Valgevene, Armeenia, Kasahstan või Moldova sooviksid tulevikus tema mõjutsoonist eemalduda.

Seniste näidete põhjal on naaberriikides „küpsetatud“ konfliktides Venemaa strateegiat toetanud kaks etnilist tegurit: venekeelse (ja sageli ka venemeelsete vaadetega) elanikkonna

kõrge kontsentratsioon agressiooni alla sattunud piirkonnas ning sealne etniline homogeensus. Neist esimene, venekeelse elanikkonna kõrge kontsentratsioon tähtsustub eeskätt tänase nn moodsa sõjapidamise tingimustes, kus sõjaliste meetmetega samaväärselt olulised on psühholoogiline surve ning teadliku moonutatud infovälja tekitamine. Nii Ukraina konfliktis kui ka Gruusia sõjas suurendati just nende meetmetega kohalikku toetust Venemaa agressioonile. Teine oluline tegur on etniline homogeensus, mis võib kaasa aidata kogukonnasisese hoiaku kiiremale kujunemisele.

Vene taustaga inimeste olulisus konflikti eskaleerumisel avaldus ilmekalt Ukrainas. See ei ole ka üllatav, kuna vene rahvusest inimeste osakaal Ukraina kogurahvastikus on kõrge ning nende võimalus ühiskonnas toimuva protsesse mõjutada seega suur. Viimase, 2001. aastal toimunud ametliku rahvaloenduse andmetel moodustasid vene rahvusest inimesed ligi 30 protsenti riigi kogurahvastikust (tabel 1), kuid nüüdseks on nende osakaal kogurahvastikus vähenenud umbes 17 protsendini (The CIA 2016). Samas erines venelaste osakaal rahvastikus Ukraina eri piirkondades märkimisväärselt ning 2001. aasta andmetel oli ligikaudu 60 protsenti Krimmi elanikest vene taustaga ning 70 protsenti nimetasid oma emakeelena vene keelt. Donetskis oli vene taustaga rahvastiku osakaal 38 protsenti ning piirkonna peamine suhtluskeel oli vene keel. Samasugune olukord valitses ka Luganskis, kus 40 protsenti rahvastikust oli vene taustaga ning 68 protsenti nimetasid oma emakeelena vene keelt (Population Census Ukraine 2001). Sellise „lobigrupi“ olemasolu ja aktiivsus on andnud Venemaale geopoliitilises konfliktis selge eelise nii Krimmis kui ka Donetskis ja Luganskis.

Gruusias oli 2002. aasta rahvaloenduse andmetel, s.o aastaid enne konflikti puhkemist, vene rahvusest elanike osakaal suhteliselt marginaalne, alla ühe protsendi. Samuti oli ametliku statistika

	Rahvaarv kokku	Vene rahvusest inimesi	Vene rahvusest inimeste osakaal, 2015, %
Ukraina (2001)	48 240 902	14 273 670	17,3
Gruusia (2002)	4 371 535	67 671	1,5
Armeenia (2011)	3 018 854	11 911	0,3
Valgevene (2009)	9 503 807	785 084	8,3
Moldova (2014)	2 913 281	159 065	5,8
Kasahstan (2009)	16 009 597	3 793 764	23,7

TABEL 1. Vene rahvusest elanike osakaal: Ukraina, Gruusia, Armeenia, Valgevene, Moldova ja Kasahstan

Allikas: The CIA 2016 (Rahvaloenduse andmed Ukrainas (2001), Gruusias (2002), Armeenias (2011), Valgevenes (2009), Moldovas (2014) ja Kasahstanis (2009))

kohaselt külmutatud konfliktitsoonides Lõuna-Osseetias ja Abhaasias enne sõja puhkemist 2008. aastal nn sünnipäraseid venelasi vähe (National Statistics Office of Georgia 2016). Samas oli Venemaaga seotud kogukond nendes piirkondades suhteliselt suur, kuna 2000. aastate alguses muutis Venemaa oma kodakondsuspoliitikat ning andis Lõuna-Osseetias ja Abhaasias elavatele inimestele lihtsustatult Vene kodakondsuse (Cornell 2001). Seega muude tegurite kõrval teenis Vene kodakondsuse andmine ka regionaalse mõju kasvatamise eesmärgi ja selle riski maandamisega tuleb ohverriikidel proaktiivselt tegeleda, mitte anda initsiatiivi Venemaale.

Käesolevas uuringus vaadeldavatest riikidest on vene rahvusest inimeste osakaal suurim Kasahstanis (ligi 24%), mis on valdavalt endise Nõukogude Liidu ümberasumispoliitika tagajärg. Väiksem võimalus etnilist tegurit oma kasuks pöörata on Venemaal tõenäoliselt Valgevenes (8% kogurahvastikust) ja Moldovas (vastav näitaja ligi 5%) ning praktiliselt olematu Armeenias, kus enamik rahvastikust on etnilised armeenlased ning Vene kodanikke on alla ühe protsendi kogurahvastikust. Samas ei saa etnilise taustaga konfliktide Venemaa-poolset „küpsetamist” nendes piirkondades ka välistada, pidades silmas Venemaa aktiivset rolli Mägi-Karabahhia konfliktis, kus näiteks Armeenia võib olla

huvitatud Venemaa mõjusfääri jäämisest, lootes seeläbi endale soodsat lahendust selles küsimuses. Hinnates võimalikke ohupiirkondi Valgevenes, siis on selleks kõige tõenäolisemalt Vitebski regioon, mis piirneb Venemaaga ning kus vene rahvusest elanike osakaal on 10 protsenti.

Täiendava aspektina võib uute konfliktide genereerimisel Venemaa kasuks töötada sihtriikide etniline homogeenus. Seda näitlikustavad aastatel 2009–2010 Abhaasias, Lõuna-Osseetias ning Transnistrias tehtud uuringu tulemused (Toal, O’Loughlin 2014). Uuringu eesmärk oli saada teada, kuidas suhtuvad nende regioonide elanikud Venemaasse ja millisena näevad oma piirkonna tulevikku. Lõuna-Osseetias, kus ligi 90 protsenti rahvastikust on etnilised osseetid, eelistas ligi 80 protsenti vastanutest lõimumist Venemaaga. Samas etniliselt tunduvalt heterogeensemas Abhaasias polnud tulemus nii ühene. Näiteks pooled nendest Abhaasia elanikest, kes olid Armeenia päritolu, eelistasid lõimumist Venemaaga, samas kui ligi 80 protsenti sünnilt abhaasidest eelistasid regioonis sõltumatust. Üllatuslikult eelistas 60 protsenti uuringus osalenud piirkonnas elavatest Vene kodanikest ning 50 protsenti grusiinidest/ mingreelidest samuti iseseisvust, mitte lõimumist Venemaa või Gruusiaga. Arvestades seda, et Valgevene on etniliselt suhteliselt heterogeenne, nõuaks hüpoteetilisele Venemaa-poolsele agressioonile

etniliste gruppide seas toetuse leidmine Valgevenes tõenäoliselt üsna spetsiifilist pingutust. Toetus Euroopa Liidule on Valgevenes Vene-Ukraina kriisi vältel kahanenud, samas kui toetus Venemaale on kasvanud².

POLIITIKASOOVITUSED. Senistele kogemustele – Ukraina, Gruusia ja Moldova näidetel – tuginedes võib järeldada, et Venemaal on olemas süsteemne

Venemaal on olemas süsteemne lähenemine ja pikaajaline programm lähivälismaa riikide sõltuvussuhtesse saamiseks.

lähenemine ja pikaajaline programm nn lähivälismaa riikide sõltuvussuhtesse saamiseks ja seejärel selle sõltuvussuhte poliitiliseks realiseerimiseks. Sageli lisandub eelnevale ka distantiline ja ajalooline eelis teiste regionaalsete suurjõudude ees oma plaanide teostamisel. Arvestades 2016. aastal tõusnud nafta ja gaasi hindu ning Venemaa strateegilisi ambitsioone, on üsna ratsionaalne oodata Venemaa imperiaalse mudeli täienemist ja laiemat kasutamist aastatel 2017–2018, samas kui paljude sihtriikide jaoks on olukord juba praegu komplitseeritud ja väheseid väljapääsuvõimalusi pakkuv. Venemaa ambitsioonid sõltuvuspartnerluse arendamisel ja poliitilise kontrolli saavutamisel puudutavad küll eelkõige Gruusiat, Ukrainat, Moldovat, Armeeniat, Kasahstani ja Valgevenet, kuid on olulised ka Balti riikidele, kuivõrd soodsate tingimuste

² IISEPSi (*Independent Institute of Socio-Economic and Political Studies*) poolt 2014. a tehtud uuringute kohaselt oli 27% uuringus osalenud valgevenelastest arvamusel, et Venemaa okupeeris Krimmi, samas kui ligi 60% pidas seda ajaloolise õigluse taastamiseks (IISEPS 2014a; IISEPS 2014b).

ilmnedes võidakse neid mudeleid rakendada ka meie suhtes.

Esmane küsimus on, kuidas lahenevad keerukad arengud Moldovas, mis teatud mõttes on jõudnud sarnasesse situatsiooni Ukrainaga aastatel 2012–2013: senine selge Euroopa-meelsus on asendunud ühiskondliku lõhenemise ja Venemaa-meelse poliitilise suunaga, milles on oluline roll ka Venemaa-poolsel aktiivsel majanduslikul mõjutamisel. Moldova väiksus, majanduslikult madalam arengutase ning majandussuhetes Venemaaiga valitsev sõltuvus ja asümmeetria – rääkimata Transnistria problemaatikast – on surumas riiki üha enam Venemaa mõju alla.

Gruusias on lähiajal oodata Venemaa katseid riiki rohkem oma mõjusfääri tõmmata. Kuivõrd praeguseid vastastikuseid kaubandustingimusi dikteerib Venemaa, siis võib vastastikuse kaubavahetuse taaskordset tihenemist viimastel aastatel uusimperiaalse käsitluse valguses tõlgendada kui Venemaa huvi Gruusia majandusliku sõltuvuse suurendamiseks Venemaast, mis loob praktikas suurema võimaluse edaspidi ka Gruusia poliitiliseks mõjutamiseks.

Armeenia oma ühtaegu riigi suhtelise madala majandusliku arengutaseme ning suure sõltuvuse tõttu Venemaast oleks suurele naabrile suhteliselt „kerge saak”, samas puudub pea täielikult etniline toetustegur. Lisaks puudub Venemaal ka vajadus naaberriiki destabiliseerida, kuna sisuliselt on Venemaa Armeenias juba soovitud poliitilised eesmärgid saavutanud ning riik juba kuulub tema mõjusfääri ja on üha suurendamas oma majanduslikku sõltuvust Venemaast. Armeenia kaldumist Venemaa poole võib suurendada ka asjaolu, et loodetakse: Venemaa pakub Armeeniat soosiva lahenduse Mägi-Karabahhia külmutatud konfliktis.

Valgevene ja Kasahstani puhul on mõlemal juhul olemas selge „nupp”, millele Venemaa võiks konfliktis „küpsetamiseks” ning riigi enda mõjusfääri tõmbamiseks vajutada. Valgevene puhul on selleks riigi

suur majanduslik sõltuvus Venemaast, Kasahstani puhul vene taustaga inimeste suur osakaal riigi kogurahvastikus. Küll aga tuleks rõhutada, et Valgevenes või Kasahstanis võimalikku konflikti genereerides võtab Venemaa endale väga suure riski, sest tegemist on majanduslikult rohkem arenenud riikidega Venemaa lähinaabruses. Seega kaotaks Venemaa Valgevene või Kasahstaniga aktiivse hõlvamise faasi astudes suure osa oma ressursipõhisest eelisseisundist, seda enam, et juba ollakse seotud kuluka konfliktiga Ukrainas.

Ukrainas on Venemaa oma lühiajalise ja majanduslikele võimetele vastava eesmärgi saavutanud (tekitanud külmutatud konflikti ning blokeerinud riigi katsed lõimuda Euroopa ja transatlantiliste julgeolekustruktuuridega) ning agressiooni süvendamine eeldaks Venemaalt senisest tunduvalt suuremaid ressursse, mida ka 2017. aasta eelarves nafta ja gaasi hindade tõusust hoolimata ei leidu. Siiski jätkab Venemaa talle jõukohaseid pingutusi edu lukustamisel ja regionaalse ebastabiilsuse hoidmisel.

Mida võiks ohverriikidele ja nende liitlastele lahenduste osas soovitada? Üldiselt on võimalik Venemaa-poolsest sõltuvusest pääseda ajal, mil Venemaa föderaalearve on alalaekumises ja prioriteediks on riigisisesed huvid (näiteks nafta hinna tasemed alla 50\$ barrelist ja globaalsetest finantskriisidest tingitud ootamatud kapitali väljavood). Samas on nn ohverriikidel endil keeruline sõltuvussuhtest väljuda (eriti veel globaalse kriisi tingimustes), kuna neil puuduvad majanduslikud vahendid ja poliitiline suutlikkus protsessi ümber pöörata. Seega peaks otsustav impulss tulema väljastpoolt, näiteks Euroopa Liidult.

Kui Euroopa Liidul on tõsine soov endiste Nõukogude Liidu vabariikide iseseisvuse ja demokraatia püüdlusi toetada, tuleb seda teha senisest süsteemsemalt ja paremini finantseerituna: kui soovitakse muutusi, siis on vaja nendes riikides senisest rohkem „kohal olla” nii suurema

esindatuse kui ka veenvama paketi mõttes. Vaatluse all olnud mitme riigi puhul on kaubandussuhted ELiga ainsaks mõistlikuks alternatiiviks suhetele Venemaaga. Seega ei saa EL võtta seisukohta, et see, kellega kaubeldakse ja kuidas eksporditulused saadakse, on nende riikide endi mure, nii käitudes suunaks EL idapartnerluse riike ise Venemaa mõjusfääri. Nagu Ukraina konflikt ilmekalt näitas, kavandab Venemaa oma strateegiaid ELi sammudest lähtuvalt ning seega hindab Venemaa oma „paketti” kokku pannes ka seda, milline on ELi pakutud alternatiiv. Euroopa tasandil oleks vaja suuremat mõistmist selles osas, et mida parem on ELi pakutud „auhinnad”, seda keerukamaks muutub Venemaal ohverriike mõjutada. Seni on naaberriikidele nii positiivses kui ka negatiivses võtmes „auhindu” jaganud pigem Venemaa, kes on imperiaalse erisuhte eest naaberriikidega valmis ka ratsionaalsest tasemest kõrgemat hinda maksuma.

Seni on EL eelistanud keskenduda riikidele, kus on olnud täheldatav selge liitumispotentsiaal (Lääne-Balkan), või kus on puhkenud akuutne kriis (Gruusia ja Ukraina). Teistele on vajalikku tähelepanu jagunud enamasti alles siis, kui Venemaa kaasabil on oht aktiivse kriisi puhkemiseks või on konflikt juba alanud. Mõistlikuks ei saa pidada ka väiteid, et üks või teine riik on lootusetult Venemaa mõju all (Armeenia või Valgevene) ning seetõttu EL riigi võimalikku väljaaitamist kurnavast imperiaalsest suhtest ei planeeri. Vastupidi, kõik mehhanismid peavad olema järjepidevalt töövalmis – näiteks

***EL võiks
naabruspoliitika
reformimist
jätkata riigipõhiste
arenguplaanide
väljatöötamisega.***

peab korraga olema olema nii sisemine valmisolek teha kiireid ja põhimõttelisi otsuseid, toimiv raamistik ja nähtav „päästepakett” Venemaa sõltuvusest vabandada soovivale riigile kui ka valmisolek seda kasutada. Seega võiks EL naabruspoliitika reformimist jätkata konkreetsete riigipõhiste arenguplaanide väljatöötamisega. Nii Moldoval kui Gruusial, ning miks mitte ka Valgevenel oleks seeläbi tunduvalt lihtsam otsustada Venemaa koostööst loobumise ja ELi koostöö kasuks,

kui neil oleksid olema motiveerivad ja usutavad tegevuskavad, mida on võimalik kohe rakendada. Kindlasti tasuks tähelepanu pöörata ka alternatiivide väljatöötamisele ja pakkumisele Kasahstani jaoks. Lisaks konkreetsetele muutustele ELi ja Kasahstani vahelistes suhetes sunniks selline areng tõenäoliselt ka Venemaad oma ressursse ümber suunama ning avaks ELile suuremad edulootused ka Moldova, Gruusia ja Ukraina suunal.

KASUTATUD KIRJANDUS

- BLYAKHA, N. (2009). Russian foreign direct investment in Ukraine. – Electronic Publications of Pan-European Institute, 7. Turku School of Economics.
- COOPER, R. (2003). The breaking of nations. Order and chaos in the twenty-first century. Atlantic Press.
- CORNELL, S. E. (2001). Small nations and great powers. A study of ethnopolitical conflict in the Caucasus. Curzon Press.
- FIERRO, E. (2003). The EU's approach to human rights conditionality in practice. Martinus Nijhoff.
- HOBSON, J. A. (1965). Imperialism: A study. Ann Arbor.
- IISEPS. (2014a). Results of the national opinion poll December 2014. – http://www.iiseps.org/?page_id=1349&lang=en; “Беларусь застряла между ЕС и Россией”, – <http://www.dw.de/%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%.../a-17975693>
- IISEPS. (2014b). Results of the national opinion poll September 2014. Question No 17. – <http://www.iiseps.org/?p=2710&lang=en>
- LAANEOTS, A. (2014). Vene-Gruusia 2008. a sõda – põhjused ja tagajärjed. – ENDC Occasional Papers, 1.
- NATIONAL STATISTICS OFFICE OF GEORGIA. (2016). 2014 General Population Census. – http://www.geostat.ge/cms/site_images/_files/english/population/Census_release_ENG_2016.pdf
- POPULATION CENSUS. (2001). State Statistics Service of Ukraine. – <http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/>
- POPULATION CENSUS BELARUS. (2009). National Statistical Committee of the Republic of Belarus. – <http://www.belstat.gov.by/en/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-2009-goda/>
- POPULATION CENSUS, PART 5. (2011). National Statistical Service of the Republic of Armenia. – <http://www.armstat.am/en/?nid=337>
- GEORGIA GENERAL POPULATION CENSUS. (2002). Georgian state Department for Statistics. – International Household Survey Network. – <http://catalog.ihnsn.org/index.php/catalog/4371>
- SZEPTYCKI, A. (2008). Trade relations between the Russian Federation and Ukraine. Polish Institute of International Affairs (PISM). – <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=93310>
- THE CIA. (2016). The World Factbook. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
- WITS, World Integrated Trade Solution. (2016). – Russian Federation, indicator: Exports and imports by country and region. – <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2013/TradeFlow/Import#>
- TOAL, G., O'LOUGHLIN, J. (2014). How people in South Ossetia, Abkhazia and Transnistria feel about annexation by Russia. – <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/20/how-people-in-south-ossetia-abkhazia-and-transnistria-feel-about-annexation-by-russia/>
- TRADING ECONOMICS. – <http://www.tradingeconomics.com>
- ZIELONKA, J. (2006). Europe as empire. The Nature of the Enlarged European Union. Oxford University Press.